

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.
О. СУХОМЛИНСЬКОГО

НАУКОВИЙ ВІСНИК

*МИКОЛАЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО*

ЗБІРНИК НАУКОВИХ П РАЦЬ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

№ 2 (20)

листопад 2018

Внесено до Переліку фахових видань України (наказ
МОН України від 12.05.2015 № 528)

Миколаїв
МНУ імені В. О. Сухомлинського
2018

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (протокол № 9 від 29.11.2018 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Валерій БУДАК академік НАПН України, доктор технічних наук, професор, голова редакційної колегії;
Ірина САВЕНКОВА доктор психологічних наук, доцент, головний редактор.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Тамара ГОВОРУН доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;
Михайло ТОМЧУК доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та розвитку особистості Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників;
Людмила СЕРДЮК доктор психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;
Юрій ШВАЛЬБ доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Микола ДІДУХ доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського;
Яків КОЛОМІНСЬКИЙ доктор психологічних наук, професор кафедри вікової і педагогічної психології Закладу освіти «Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка» (Республіка Білорусь);
Ольга АЙМАГАНБЕТОВА доктор психологічних наук, професор кафедри загальної й етнічної психології Казахського національного університету імені аль-Фарабі (Казахстан);
Надія САРАЄВА доктор психологічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної психології Забайкальського державного гуманітарно-педагогічного університету (Російська Федерація);
Віктор ПАНОВ доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент РАО, завідувач лабораторії екопсихології розвитку Федерального державного бюджетного наукового закладу «Психологічний інститут Російської академії освіти» (Російська Федерація);
БЕАТА АННА ЗЕМБА доктор гуманітарних наук у галузі опікунської та соціальної педагогіки, ад'юнкт кафедри соціальної педагогіки Жешувського університету (Республіка Польща);
УРСУЛА ГРУЦА-МОНСІК доктор педагогічних наук, професор Інституту Педагогіки Жешувського університету (Республіка Польща).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олена ГОРОВА доктор психологічних наук, професор (ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України);
Оксана КІКІНЕЖДІ доктор психологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць / за ред. Ірини Савенкової. — № 2 (20), листопад 2018. — Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. — 124 с.

ISSN 2078-2128

У збірнику наукових праць опубліковано статті з актуальних проблем психологічної науки. Зокрема, акцентовано увагу на професійному зростанні майбутніх практичних психологів, психічному стані особистості в умовах надзвичайних ситуацій, історичній психології, психології дітей тощо.

Видання адресоване науковцям, практичним психологам, викладачам, студентам вищих навчальних закладів, а також тим, хто цікавиться розвитком психологічної науки.

УДК 159.9
ББК 88

ISSN 2078-2128

© Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2018

ТЕТЯНА ЦИГАНЧУК, АНАСТАСІЯ ЧЕРКАСОВА

м. Київ

t.tsyhanchuk@gmail.com, aacherkasova.il13@kubg.edu.ua

ФЕНОМЕН ПАТРІОТИЗМУ В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ

У статті емпірично досліджено феномен патріотизму в уявленнях українців. Виявлено, що поняття патріотизму тісно пов'язується з поняттями законності, з традиціями, культурою, історією. Відзначено пасивну представленість патріотичних цінностей в уявленнях студентів. Показано, що важливого значення у формуванні патріотизму молодь надає політичній еліті та владі, підвищенню рівня соціально-економічних умов, таким чином, частково знімаючи з себе відповідальність, та знову ж проявляючи пасивну позицію.

Ключові слова: патріотизм, ідентичність, цінності, активність, дієвість, рефлексивність.

Актуальність роботи полягає в розширенні уявлень про значимість і сутність патріотизму в українській молоді; поглибленні знань про феномен патріотизму, вивченні несвідомого компоненту існування даного феномену.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді визначаються І. Бехом, В. Бабич, В. Білоусовою, В. Болгаріною, О. Вишне-

ським, М. Зубалієм, П. Ігнатенком, В. Кузем, Б. Кобзарем, М. Левківським, В. Оржаховською, В. Постовим, Г. Пустовітом, Ю. Руденком, А. Сиротенком, Є. Старовойтовим, М. Стельмаховичем, К. Черною. Визначено поняття даного поняття, особливості прояву, механізми формування. Проте, ми не знайшли цілісної концепції досліджуваного феномену та методик для його всебічного вивчення.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття патріотизму та емпіричному вивченні розуміння молоддю сутнісних характеристик явища.

Основними завданнями статті виступають: здійснення теоретико-методологічного аналізу досліджуваного явища та емпіричне дослідження феномену патріотизму в уявленнях студентської молоді.

Патріотизм визначається як позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав [6].

Говорячи про види патріотизму, можна виділити наступні його форми. Етнічний патріотизм – ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії [4]. При цьому неабиякого значення набуває вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо. Територіальний патріотизм — ґрунтується на любові до того місця де людина народилася [2]. Державницький патріотизм. Метою нації є побудова власної держави, її державне самовизначення, а головною метою виховання стає розвиток у громадян державницького світогляду і державницького почуття — того вищого почуття, яке ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям правосвідомості [4].

В свою чергу типи культури (архаїчний, індустріальний і інформаційний) породжують відповідні типи патріотизму (етнічний, державний і громадянсько-гуманістичний). Для етнічного типу характерні пошана до традицій, до предків, безпека рідної землі і етнічної спільноти. Для державного – безпека держави, правосвідомість, групова солідарність, самопожертва. Для громадянсько-гуманістичного – міжкультурна компетентність, збереження традицій і «вписування» їх у сучасний спосіб життя, гуманізм, свобода, безпека, право вибору, толерантність і пошана до культури різних соціальних груп [3].

Зазначимо, що попри існування великої кількості досліджень феномену патріотизму питання діагностики рівня його розвитку та розробки засобів цілеспрямованого форму-

вання даного почуття часто залишаються поза увагою дослідників. На нашу думку, цінним є дослідження питань діагностики патріотичного виховання молоді, проведене І. Шкільною. Були виведені наступні критерії для визначення рівня патріотизму: когнітивний критерій (визначає ціннісне ставлення до Батьківщини, національну ідентифікацію, розуміння та усвідомлення свого місця та ролі в житті України), процесуальний (характеризує активну участь у житті країни, толерантне ставлення до представників різних культур, народностей, віросповідань, готовність відстоювати інтереси України і протистояти антиукраїнській ідеології), ціннісний (включає прояв інтересу до історії і культурно-духовної спадщини українського народу, мови, традицій, звичаїв і моралі, повагу до людей, які проживають і працюють в Україні), рефлексивний (відображає основні мотиви патріотизму у молоді – гуманістичні, егоїстичні, конформістські) [5].

За своїм соціально-психологічним механізмом патріотизм є глибоко інтимним, особистісним утворенням, в якому органічно поєднуються почуття і свідомість, причетність людини до життя, долі своєї батьківщини. Осмислення людиною своєї приналежності до вітчизни, певного соціального середовища, нації, актуалізує відчуття злиття зі спільнотою і одночасно відокремлює особистість від представників інших спільнот [4].

Важливою ознакою патріотизму також є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріотом може вважатись той, хто «своє право вмірує своїм обов'язком». Це передбачає гуманне ставлення до інших, повагу їх прав, терпимість, толерантність і готовність йти на компроміс заради миру у своїй державі й у світі [2]. Також це відображується в рівні розвитку самосвідомості, коли людина не тільки знає свої права та обов'язки, але і виконує передбачені суспільством норми.

Зазначимо, що основними рисами патріотизму є активність і дієвість. Критеріями активності виступають любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України,

підкування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного від-родження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Дієвість спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки [1].

Дослідження проводилось впродовж 2016–2018 років на базі Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка. Вибірку склали 131 особа, студенти спеціальності «Практична психологія». Середній вік досліджуваних – від 20 до 22 років.

На основі аналізу літератури була створена анкета «Розуміння феномену патріотизму», яка складалась з 10 відкритих запитань і визначала відношення до патріотизму (позитивне/негативне) та давала можливість вивчити як саме особистість проявляє патріотизм. Зарезультатами всіх 10 відповідей досліджуваного на запитання робився висновок про його відношення до патріотизму та виявлялись особливості прояву патріотизму.

Основними характеристиками патріотизму були визначені його активність та дієвість. Також було визначено, що патріотичні цінності входять в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, що проявляється не тільки на зовнішньому, свідомому рівні (що я говорю), а відображується і в несвідомих інтенціях (що я відчуваю, бажаю).

Відповідно до цих положень для подальшого дослідження феномену патріотизму досліджуваним було запропоновано створити проєктивний малюнок на тему «Моя країна, моє місце в ній і можливі дії».

Аналіз даних малюнків здійснювався на основі загальних критеріїв для проєктивних методик. Результати анкетного опису патріотизму порівнювались з результатами проєктивного малюнокового тесту. Таким чином ми намагались визначити протиріччя між тим, «що потрібно говорити» і тим, що відчуває, переживає особистість. Було висунуто припущення, що чим більше таких протиріч, тим менше людина відчуває свою приналежність

до українського суспільства, менше готова активно діяти в інтересах своєї країни, менше патріотичні цінності представлені в системі ціннісних орієнтацій особистості.

Студентам пропонувалось відповісти на питання та завершити незакінчені речення. Так, більшість досліджуваних закінчували запропоноване речення «Для мене бути патріотом насамперед означає...» наступними фразами: «цінувати та поважати закон, традиції, культуру та історію країни» (35%); «любити свою країну» (29%); «робити все можливе, щоб країна розвивалася та була краще» (19%); «розмовляти державною мовою» (7%); «бути відданим своїй країні» (7%). Також молодь, відповідаючи на питання про те, які риси притаманні патріоту ваги надавали «чесності» (39%); «активності» (19%); «виявленню повагу» (19%); «відповідальності» (16%).

У відповідь на питання «Як ви виявляєте патріотизм?» більшість студентів (45%) надали відповідь – «розповсюджую українську культуру» («говорю українською мовою», «веду групу в соціальній мережі українською мовою», «купую український товар», «беру участь в культурних заходах»); значний відсоток студентів відповіли, що ніяк не виявляють патріотизм (32%). 10% – виявляють патріотизм через «повагу до країни та її історії»; і лише 7% респондентів виявили активну дієву позицію, готовність до самопожертви.

Студенти також склали такий словесний портрет «патріота»: поважає закон, правила та традиції (32%), покращує життя країни ділом 29%, любить свою країну (16%), поважає народ і країну (10%), гордий за свою країну (10%). Більшість анкетних відповідей свідчили про дещо пасивну позицію по відношенню до своєї країни: цінувати та поважати закон, традиції, культуру та історію країни (35%), любити свою країну (29%). Уявлення про те, що патріотизм пов'язаний і з дієвістю притаманне лише 19% респондентів.

За відповідями на запитання «Чи пишаєтесь, що ви є громадянином України?» ми отримали наступний розподіл відповідей: 74% опитаних студентів пишаються тим, що вони є громадянами України; 10% студентів надали відповідь – «інколи пишаються»; 7% студентів – «не дуже пишаються тим, що

вони є громадянами України»; 3% досліджуваних відповіли, що «пишаються країною, але не державою»; 3% студентів сказали, що «трохи пишаються»; 3% студентів надали відповідь – «ні». На думку студентів, щоб виховати патріотичні цінності необхідно акцентувати увагу на розвитку таких рис характеру, як чесність (35%), активність (16%), толерантність (16%), рішучість (13%), доброзичливість (13%).

Цікавим виявилось те, що студенти визначили основними чинниками, що впливають на рівень їх патріотизму наступні: «політична влада» (42%); «соціально-побутові умови» (19%); «економічна ситуація в країні» (13%); «АТО» (10%); «вибори» (10%); інша відповідь (6%). Можемо зробити висновок, що найбільшою мірою на рівень впливає не тільки батьківське виховання, а і соціально-економічна ситуація в країні.

Для того, щоб підтримати патріотичний дух молоді, на думку студентів, держава повинна: «підвищити рівень життя» (19%); влаштовувати безкоштовні заходи різного спрямування (16%); «сприяти розвитку країни» (10%); займатися пропагандою української культури (10%); «підтримувати громадські молодіжні організації» (6%); «залучати молодь до адміністративних посад» (6%); «займатися патріотичним вихованням у школах» (6%); «популяризувати державні свята» (6%); також були відповіді, що говорять про «зміну влади» (6%); інша відповідь (15%).

Явище патріотизму в Україні на сьогоднішній день студенти охарактеризували таким чином: «популярне серед молоді» (19%); «проявляється лише символічно» (вишиванка, символіка прапору, розфарбовані паркани, тощо) (19%); «має ситуативний характер» (на виборах, під час акцій протесту) (16%); «його не існує» (16%); «розвивається в країні» (10%); «в занепаді» (6%); інша відповідь (14%).

На основі аналізу проєктивного малюнквого тесту ми поділили досліджуваних на дві групи відповідно до припущення, про те що чим більше протиріч між анкетними відповідями та малюнком, тим менше людина відчуває свою приналежність до українсько-госуспільства, менше готова активно діяти в

інтересах своєї країни, менше патріотичні цінності представлені в системі ціннісних орієнтацій особистості. Нейтральні відповіді не аналізувались.

Варто зауважити, що подібних протиріч було зафіксовано в 65% випадків. На наступному етапі ми порівняли ціннісні орієнтації двох груп (табл. 1).

Таблиця 1 – Ціннісні орієнтації студентської молоді

Цінність	Середнє значення показника в I групі	Середнє значення показника в II групі	t-критерій Стьюдента
Конформність	4,02	4,91	0,50
Традиції	4,53	3,63	2,22*
Доброта	4,89	4,67	1,67*
Універсалізм	4,08	2,97	2,36*
Самостійність	3,49	3,58	0,28
Стимуляція	3,93	3,53	0,99
Гедонізм	3,53	4,90	2,56
Досягнення	4,85	3,63	1,78*
Влада	3,38	3,6	0,63
Безпека	4,57	4,13	1,03

Примітка: * — достовірні значення показників.

Достовірні відмінності зафіксовано за наступними цінностями: традиції, доброта, універсалізм, досягнення. Дані цінності приймають вищі значення в 1-й групі осіб, в якій не спостерігаються протиріччя між відповідями на питання та малюнквим тестом.

Можна говорити про те, що досліджуваної цієї групи більше прагнуть до успіху, проте цей успіх орієнтується на прийняті соціальні стандарти, вони більше проявляють толерантність, розуміння та терпимість в міжособистісних стосунках, більше зорієнтовані на традиційні цінності.

Висновки. 1. Визначено форми патріотизму: етнічний (почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії), територіальний (любов до того місця де людина народилася) і державницький патріотизм (побудова власної держави, її державне самовизначення).

2. Основними рисами патріотизму визначено активність і дієвість, як здатність докладати власних зусиль і ресурсів до розвитку країни. Також визначено, що патріотичні

цінності входять в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, що проявляється не тільки на зовнішньому, свідомому рівні (що я говорю), а і відображується в несвідомих інтенціях (що я відчуваю, бажаю).

3. Емпірично досліджено феномен патріотизму в уявленнях українців. Виявлено, що поняття патріотизму тісно пов'язується з поняттями законності, з традиціями, культурою, історією. Рисами важливими для патріота є чесність, відповідальність, толерантність.

4. Відзначено пасивну представленість патріотичних цінностей в уявленнях студентів. Респонденти вважають, що патріотизм в сучасних умовах проявляється лише символічно, має ситуативний характер, є популярним серед молоді.

5. У формуванні патріотизму важливого значення надає політичній еліті та владі, підвищенню рівня соціально-економічних умов, таким чином, частково знімаючи з себе відповідальність, та знову ж проявляючи пасивну позицію.

6. Висунуто припущення, про те що чим більше протиріч між анкетними відповідями та малюнком, тим менше людина відчуває свою приналежність до українського суспільства, менше готова активно діяти в інтересах своєї країни, менше патріотичні та гуманістичні цінності представлені в системі цінніс-

них орієнтацій особистості. У групі осіб, у яких спостерігались відмінності анкетних відповідей та контексту малюнка цінності традицій, доброти, універсалізму та досягнення приймають нижчі значення.

Перспективами подальших досліджень є поглиблення рівня розуміння даного феномену на теоретичному рівні, аналіз патріотичної спрямованості українського суспільства в сучасних умовах, розробка практичних рекомендацій в сфері виховання та освіти, корекційних та розвивальних програм з метою поглиблення національної самосвідомості та культурної ідентичності українців.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Патріотичне виховання дітей та молоді / І. Д. Бех, К. Чорна. // Позашкілля. 2011. Вип. 10. С. 9–16.
2. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
3. Бондар В. С. Особливості формування толерантності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах / В. С. Бондар // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2015. Вип. 11. С. 32–34.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
5. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Вінниця, 2015. – 290 с.
6. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2003. – 220 с.

TETYANA TSYHANCHUK, ANASTASIIA CHERKASOVA
Kiev

THE PHENOMENON OF PATRIOTISM IN THE REPRESENTATIONS OF UKRAINIANS

We can observe the patriotism in respect of interests, rights, the identity of people of different nations, tolerance and patience, in readiness and ability to compromise with different ethnic and religion communities for peace in the country and in a whole world. In our work we characterize the phenomenon of patriotism according following criteria: cognitive, procedural-activity, value-meaningful and reflexive. In the research we empirically investigate the phenomenon of patriotism in the representations of Ukrainians. It is revealed that the concept of patriotism is closely linked with the concepts of law, with traditions, culture, history. Also we noticed the passive representation of patriotic values in students' representations.

Key words: patriotism, identity, values, activity, efficacy, reflectivity.

ТАТЬЯНА ЦЫГАНЧУК, АНАСТАСИЯ ЧЕРКАСОВА
г. Киев

ФЕНОМЕН ПАТРИОТИЗМА В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ УКРАИНЦЕВ

В работе патриотизм определяется как одно из самых глубоких гражданских чувств, содержанием которого является любовь к Родине, преданность своему народу, гордость за достижения национальной культуры. В работе эмпирически исследован феномен патриотизма в представлениях украинской молодежи. Выявлено, что понятие патриотизма тесно связывается с понятиями законности, с традициями, культурой, историей. Чертами важными для патриота является честность, ответственность, толерантность. Отмечена пассивная представленность патриотических ценностей в ценностной картине мира студентов.

Ключевые слова: патриотизм, идентичность, ценности, активность, действенность, рефлексивность.

